

mester látta el. A szociális teendőket a közjóléti előadó végezte. Mellette szociális gondozó működött, a környeztanulmányokat zöldkeresztes védőnők végezték.

Az ONCSA gazdasági és pénzügyi tevékenységét a közjóléti szövetkezet látta el. Zalában a Zalavármegyei Közjóléti Szövetkezet intézte a kölcsönügyleteket, segítette a törlesztéseket. Legfőbb juttatásai a lakóházépítések, a kertgazdálkodás segítése, állattjuttatás, a háziipari tevékenységhez munkaeszközök, alapanyagok beszerzése és az értékesítés megszervezése, házasodási kölcsönök, földhöz juttatás telepítéssel, kishaszonbérletekkel. Külön tartották számon az ONCSA vissza nem térülő juttatásait, melyek leginkább hasonlítottak a hagyományos karitatív tevékenységekre: ingyenes tej és cukorellátás, gyermekékeztetés, napközi otthonok szervezése, óvodák, nyári gyermekotthonok szervezése, stb.

A törvény kortárs szociológus elemzője szerint az ONCSA csak egy további kiépítésre váró szociálpolitika részlete, amit szociális gondozásnak nevezhetünk. A családvédelem egyik legjobb eszköze későbbiekben a társadalombiztosítás teljes körű kiépítése lehet.⁵

A törvény születésének évében a Magyar Szemlében megjelent egy tanulmány Zala vármegye szociális feszültsége címmel. Miközben megállapítja, hogy Zalában is csökken a születések száma, arra keres választ, miképpen lehet megoldani azon sokgyermekes családok megsegítését, kiknek életkeretei egyre szűkösebbé válnak. E feszültség feloldását az ONCSA juttatásaival és Zala megye népességtartó képességének növelésével (iparosítás, a közlekedés javítása) látja elérhetőnek. (Megállapítja, hogy a vármegyei közjóléti szövetkezet szeretne a sokgyermekeseknek szövetkezeti földbérletet juttatni, de ehhez nincs meg a fedezete.) Másik megoldás az lehetne, ha a rászoruló családokat jobb körülmények közé telepítenék. Feltételezése szerint megyénkben mintegy 4000 ember áttelepítésére lenne szükség.⁶

Adataink szerint csak két alkalommal került sor erre. Néhány családot Balatonfüredre,⁷ majd 31 családot 232 gyermekkel Baranyába telepítettek le 1942-ben.⁸

Az 1941. évi népszámlálás az ONCSA kérésére összeírta a négy és annál többgyermekes családok statisztikai adatait. (A felmérés nem teljes, mert ha a gyerek tanulmányai, katonaság vagy betegség miatt nem volt otthon, kimaradt a felvettek köréből.)

Az összegyűjtött adatok szerint négy vagy többgyermekes család 402.308 volt. 1.965.596 gyermek élt a szülőkkel együtt. A vármegyék közt Pest mutatta a legnagyobb számot 24.000 családdal, Szabolcs 20.000, Szatmár és Zala 16–16.000 családdal szerepelt. Somogyban 6365 család élt 30.206 gyermekkel. Zalában a 16.141 sokgyermekes családban 79.062 gyermek élt, ebből a veszélyeztetett családok száma 14.447.⁹

Az ekkor 30.793 lakosú¹⁰ Nagykanizsa esetében ez 766 családot és 8798 gyermeket jelentett, ebből veszélyeztetettnek számított 652 család 3291 gyermekkel. A

megélhetésben való veszélyeztetettség a kortárs szakember szerint nem minden esetben jelentett nyomort, vagy koldus életszínvonalat. A legszélső határát jelentette annak a társadalmi rétegnek, amelyik támogatásra és gondoskodásra szorult.¹¹

Nagykanizsán az 1941-es népszámlálás szerint 5995 lakás volt, ebből egy szobás konyha nélkül 665, konyhával 2774, két szobás konyha nélkül 34, konyhával 1546, három szobás 628, négy szobás 228, öt vagy több szobás lakás 107 volt. Bár a népszámlálás rubrikáiban szerepelnek a lakások egyéb tulajdonságaira vonatkozó kérdések is (fürdőszoba, cselédszoba van-e, a szobák, konyhák padozata, stb.), de Nagykanizsánál ezekre választ nem találunk.¹²

A 4035 lakóház közül 3860 a földszintes, 175 az emeletes. 453 lakóházban volt négy vagy több lakás. A házak nagy része téglából készült, vályogból alapozással 130, a nélkül 207 lakóház épült. Nagy részük cseréppel vagy zsindelemmel fedett, zsúpszalmával vagy náddal mindösszesen 36 házat fedtek. Villany 3162 lakásban volt.¹³

Ekkor már megépültek a városban a Katonaréten azok a magánérből épített családi házak, melyekhez a város kedvező áron adott házhelyeket, s megindultak a MAORT építkezései is.¹⁴

A nagykanizsai közjóléti szövetkezet munkáját dr. Bánhidi Ferenc városi fogalmazó készítette elő.¹⁵ Az országos szociális felügyelőség 1941-ben kiadott alapszabálya szerint a Szövetkezet célja: tagjai keresetének és gazdálkodásának előmozdítása a kölcsönösség alapján,

- készpénz és anyaghitel nyújtása révén a megélhetésükben veszélyeztetett sokgyermekes családok önálló gazdasági létének megalapozása vagy kedvezőbb gazdasági viszonyok közé telepítése, és ezáltal a népesség szaporodásának előmozdítása, továbbá ilyen családok részére családi házak építésének vagy tatarozásának elősegítése,
- a családok tagjai részére munkaalkalmak biztosítása, azok közös munkájának megszervezése, s így gazdasági, szellemi felemelés útján az életviszonyok javítása és a társadalmi kiegyenlítődés elősegítése,
- a családok tagjai érdekében termelőüzemek létesítése és a jobb értékesítés előmozdítása s ezzel kapcsolatban gyakorlati szakembereknek a szövetkezet üzemében való kiképzése. A szövetkezet olyan személyre is kiterjesztheti működését, akik megélhetésük veszélyeztetése nélkül üzletrészt jegyezni nem tudnak, s így nem tagok.¹⁶

1941 októberében létrehozták a Nagykanizsa Városi Közjóléti Szövetkezetet, bekapcsolódva a magyar kormány nagyszabású akciójába. A város maga 300 üzletrészt jegyzett, egy üzletrész két pengő volt. Az igazgatóság elnöke a polgármester, Dr. Krátty István lett.¹⁷

Krátty polgármester már az ONCSA létrejötte előtt is

nagy szociális érzékkel bírt, írja róla az egykori sajtó tudósítója. Már eddig is hat házat építtetett sokgyermekes családok részére Kiskanizsán. Az ONCSA alap lehetővé tette az akció kiszélesítését.

Nagykanizsa közjóléti szövetkezetének 1942-ben 250.000 pengő állt rendelkezésére különböző közjóléti és szociális célokra. Tavasszal 12 ház átadását tervezték. Házassági kölcsönre 12 600 pengőt irányoztak elő.¹⁸ Január elsejétől a családalapításhoz szükséges bútorok beszerzésére, illetve a család önálló életének megalapozására azok kaphattak házassági kölcsönt, akik erkölcsi és nemzeti szempontból kifogás alá nem estek, s „természetesen tiszta keresztények.” A kölcsön kamatmentes volt, havonta 1%-át kellett törleszteni, gyermekek után elengedték a kölcsön bizonyos hányadát, 4 gyermek után pedig az egészet.¹⁹

Terveztek még akciót a nép foglalkoztatására: rózsa-fűzér készítő és bongyorkendő kötő háziipar létrehozását (terv maradt csak), ám valóban működött a Sugár úton felállított háziipari mintaműhelyben kukoricaháncs fel dolgozó tanfolyam.²⁰

1942. márciusára már 30 házigénylési kérvény érkezett az ONCSA vezetőségéhez. Egyéb kérvény 130 érkezett, de legalább 400 igényjogosultat tartottak számon.²¹

A közjóléti szövetkezet számára megvásárolták az egykori „Vaskapu” Király utca 26-os számú házat, ahol háziipari központot rendeztek be. Abban a házban akkor 11 sokgyermekes család is lakott, akiknek a ház megvásárlásával továbbra is biztosítani tudták lakását.²²

Ekkor Tőke Jenő állt a szövetkezet élén. Az ő személye szerencsés választás volt a polgármester részéről, mert Tőke a katolikus legényegylet főtitkáraként hosszú éveken át megismerhette a szociális kívánságokat, miként kell a leghathatósabban segíteni a kisegzisztenciákat – írta róla egy újságcikk.²³

A háziipari osztály vezetője Somogyi Márta volt, aki a csuhékészítés munkálatait irányította. Januárban kezdték a rendszeres munkát, novemberben már 75 háziiparral foglalkozó munkásuk volt, akik eddig közel tízezer pengő munkadíjat kerestek. Nyári utcai cipőket, szandálokat, táskákat, lábtörlőket készítettek. Ezt a munkát mindenki egy-két hét alatt elsajátította.²⁴ Itt főként idősebbek és serdültebb korú gyermekek foglalkoztatásáról volt szó, s az így szerzett jövedelem a családok megélhetésében csak pótlást jelenthetett. A közjóléti szövetkezet 1943 év végi jelentéséből megtudjuk azonban, hogy a nélkülözők ily módon való megsegítése némiképp utópisztikus volt, s semmiképpen nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A háncsfonó üzem időnként anyagihiány miatt egyáltalán nem tudott működni, csalánt szedni küldték a munkásokat. A szappanfőző üzemben előállított szappant nem tudták értékesíteni, s a főzéshez szükséges hulladék alapanyag sem volt beszerezhető. A cipőjavító üzemben a katonaságtól

kapott 300 lábbelit javították meg, azt erdei favágómunkások számára eladták, de a selejtes cipőkből utánpótlás nem érkezett. E mellett még munkaerőhiány is volt. Nem csoda, ha az üzemek veszteségesen működtek.²⁵

Az ONCSA betűszava főként az általa adott kölcsönökből épített házak, lakótelepek révén vált ismertté, melyeket hazánk területén 1941 és 1945 között építettek. Jó néhány még látható belőlük, bár legtöbbjükét átalakították, átépítették. E lakásokat azok kaphatták meg, akiknek legalább négy, 18 éven aluli gyermeke volt. Kétszobás cserélődtek a tulajdonosok.²⁶

1942. februárjában már a nagykanizsai szövetkezet birtokában vannak az építendő családi házak tervezetei, amelyek felépítésére 300 ezer téglát kötöttek le, és a többi nyersanyagot is biztosították.²⁷

Nagykanizsa város képviselőtestülete 1942. szept. 21-én döntött arról, hogy a pénzügyi bizottság véleménye és a polgármester javaslata alapján a Nagyrács és a Jakabkúti utcák közti közterületen házhelyet jelölnek ki családi házak céljára, s a közjóléti szövetkezetnek négy-szögölenként 4 pengő vételáron eladják.²⁸

A szociális felügyelőség három féle házat tervezett. Készültek ún. árvizes házak, falusi parasztházak és városi munkásházak. Az árvizes ház 48 ill. 57 négyzetméter, költsége 2400, ill. 2900 pengő. A falusi parasztház 75 négyzetméter, 3600 pengőbe kerül, a városi munkásház 64 négyzetméter, költsége 5000 pengő. Mind a három típusnál igen nagy gondot fordítottak az egészségügyi szempontokra, nedvesség ellen jól szigetelték. Melegtartóak a falak, rothadásmentes a padlózat, s nagy ablakok biztosítják a jó világítást. A ONCSA tervezői elsősorban minőségi munkára törekedtek – írta egy tudósító.²⁹ A családi házak tervei az Országos Szociális Felügyelőség Műszaki Osztályán készültek. Az ott dolgozó 4–5 tervező, és vezetőjük Tóth Kálmán szerint e házak külseje a magyar nép izlését és a magyar táj építészeti hagyományait tükrözik. Hogy ezt megvalósíthassák, tanulmányutakat tettek az ország különböző vidékeire. Tapasztalataikat felhasználva 7 títustervet dolgoztak ki, melyek a megvalósítás során csak apró részletekben tértek el egymástól.³⁰ A mai Dózsa György úton épült ikerházak egyik lakása 56 négyzetméteres, kétszobás volt. Ez volt az első ház ebben az utcában, Violáék 1942-ben vehették birtokukba. A ház alatt pince is volt. A harmadik ikerházat már nem pincézték alá. Mellékhelyiséget is csak az első ikerházba terveztek, csatorna is készült, de a vizet nem kötötték be. A ház tulajdonosa ma az öt gyermek közül az egyik fiú. Csak 1970 körül tudta a vizet bevezettetni.³¹

A szövetkezet 1943. évi jelentése arról számolt be, hogy 53 családot részesítettek különféle kölcsönökben, juttatásokban. A város is nagylelkű volt, mert a házépítések céljára igen méltányos áron – a forgalmi ár egyötödéért – átengedett a szövetkezetnek 36 házhelyet.

„Nagyjából az összes igényléseket ki tudtuk elégit-

ni, a házjuttatások kivételével. Ezen igénylések kielégítését főleg az anyagiak hiánya, az anyagbeszerzési nehézségek is gátolták. A már kivizsgált, juttatásra érdemesnek talált házigénylések kielégítésére ...belátható időn belül még kilátás sincs, pedig működési területünkön e téren volna támogatásunkra a legnagyobb szükség.”³² Így nem ok nélkül tűnt el az utóbb épült házak alól a pince, s belülről a mellékhelyiség.

A Zala Megyei Levéltárban fennmaradt két doboznyi irat az igénylők adataival, a házak építési költségvetésével, a szerződésekkel, a polgármesterhez írott kérelmekkel. Minden családról készült egy dosszié, iratai végigkísérik a család sorsát, anyagi helyzetét, a törlesztés menetét. A környezettanulmányokat Hajnal Margit szociális gondozónő végezte.³³

Az 1907-ben született Zsirai Mihály 1943. április 27-én a tüzéraktanyához vezető A utca 4. számú házat kapta. A városi kocsisként foglalkoztatott apa heti 22 pengőt keresett, családjával a Magyar utcában lakott. A gondozónő leírása szerint „Egy kis szobában nyolcan laknak, mindössze két ágyuk van, a lakás nagyon nedves, esős időben az eső beesik, ami veszélyezteti a családot. Sürgős intézkedésekre van szükség.”

Bakon László nős, 4 gyermekes, vagyontalan napszámos 1941. november 11-én kérte, hogy „a Jakabkuti családi házak közül egyet családom számára bérbevételeire előjegyeztetni méltóztassék. Mai egy szoba-konyhás lakásom Rozmaring utca 5. sz. alatt van. Lakásom egészségtelen, nedves, dohos. Négy apró gyermekem állandóan beteg, kiütések borítják őket, vagy állandóan mell vagy hátfájásról panaszkodnak.” Még az évben megkapta a Jakabkuti utca 65. számú házat. 1942-ben bevonult, ezután felesége lakbért nem tudott fizetni, mert a csekély havi 65 pengő segélyből nem tudta elartani négy gyermekét, és a bért is fizetni.

Horváth Imre saját tulajdonában lévő, az országos földreform során kapott telkére épített sártömés házat szerette volna az ONCSA támogatásával átépíteni. Az egyetlen helyiségből álló, düledező félben lévő házacskában tizenegyed magával lakott. 1941-ben írott levelében így vall magáról: „52 éves vagyok a világháborút

végigharcoltam mint frontarcos, különböző frontokon. Az elszakított országrészek visszacsatolásában is minden alkalommal hosszabb rövidebb ideig részt vettem. Büntetlen előéletű, önálló gépészkovács vagyok. Feleségem, aki második feleségem, mint sokgyermekes anya a Kormányzóné Öföméltósága által már kitüntetésben részesült. Első feleségem a harmadik gyermekszülésnél életét veszítette. Második feleségemnek 7 élő gyermeke van. Jelenleg is áldott állapotban. Így összesen 9 élő gyermekem van”. A közjóléti szövetkezet vállalta háza átépítését.

A juttatottak között volt napszámos, éjjeliőr, gazdasági cseléd, MÁV kocsirendező, téglagyári munkás, földműves, ácsmester, bognár, kelmefestő gyár fűtője, sörgyári munkás, piaci árus, cipész.

1945 decemberében Hajnal Margit szociális szakelőadó kimutatást készített Nagykanizsa megyei város területén épült ONCSA házakról. Ezek szerint 1942 és 43-ban 35 család kapott házat, s e családokban összesen 223 gyermek volt. Két párnak volt 10 gyermeke, háromnak négynek 8, kilencnek 7, a többinek 4, 5 vagy 6 gyermeke. Turi János hét gyermeke közül ekkor már két fia hősi halott.³⁴

Egy 1943-ban készült kimutatás szerint a Jakabkuti utcában épült 7 ház, a Nagyrác utcában 11 ház, a József főherceg utcában (ma Dózsa György utca) 6 db ikerház, a Kápolna téren 2 ház, a Tavasz utcában egy ház.³⁵

766 veszélyeztetett családból 35-nek jutott hajlék az ONCSA alapból. Csak egy következő korszak lakás- és szociálpolitikája segíthetett a rászorulókon. Ám az ötvenes-hatvanas években épült új lakások nagy részét már kert nélküli emeletes tömbházak foglalják magukban.

Ahogy az egyik idős volt ONCSA lakos fogalmazta: örültünk, mikor megkaptuk a házat, mert előtte egy szobában laktam hetedmagammal. Igen sok volt a proli. Lenézett népek voltunk. Most bezzeg mindenki ONCSA házat kap, hiszen törleszti lakását. Az e kori váró széli házak telkei ma nagy értéket képviselnek, legtöbbjükre új, rangos épületek kerültek már, s nem egy esetben a régi házacskák csak nyári konyhával vagy raktárként szolgálnak az emeletes palota mögött.

Jegyzetek:

¹ Nagy József: A földkérdés a II. világháború előtti és alatti években. Századok 127. (1993) 5–6. 652. p.
² Budapesti Hírlap, 1936. november 26.
³ Zalamegyei Újság. 1938. szeptember 13.
⁴ Az abszolút természetes szaporodás 1932-ben 7,4 ezrelék, 36-ban 5 ezrelék, 39-ben 3,4 ezrelék volt, míg Romániában például 1933 és 37 között átlagosan 11,6 ez-

relék volt.

⁵ Mihelics Vid: Magyar nép- és családvédelem, Magyar Szemle 1940. 3. (157.) szám. 193–199. p.

⁶ Dr. Vízny András: Zala vármegye szociális feszültsége, csatloltan a szociális feszültség adatainak községenkénti részletezése. Budapest, 1940. (Különlenyomat a Szociális Szemle 1940. június 1-jei számából.) 23. p.

- ⁷ Ezt a telepítést Víz András említi, mint tervet. Úgy gondolja, hogy a belső Zalából Balatonfüredre telepítendő munkáscsaládok biztosan el tudnak helyezkedni szőlőmunkásként.
- ⁸ Zalavármegyei Hivatalos Lap, 1942. április 30.
- ⁹ Hollós István: Magyarország sokgyermekes családai. Nép és Családvédelem, 12. szám, 1943. 450. p.
- ¹⁰ Az 1941. évi népszámlálás 2. Demográfiai adatok. Történeti Statisztikai Kötetek, Bp. 1976. 164. p.
- ¹¹ Hollós István cikke. Lásd 9. jegyzet.
- ¹² Az 1941. évi népszámlálás 5. Lakóház és lakásadatok községek szerint. Történeti Statisztikai Kötetek Bp. 1982. 286–287. p.
- ¹³ Mint előző, 146–147. p.
- ¹⁴ A MAORT építkezéseiről szól Berkes József: A z olajipar építkezései Nagykanizsán a 20. század derekán című helytörténeti pályamunkája. Thúry György Múzeum adattára 472–11/96.
- ¹⁵ Zalai Közlöny, 1941. szeptember 2.
- ¹⁶ Zala Megyei Levéltár, X. Egyesületek 218. A Zalavármegyei Közlölet Szövetkezet iratai
- ¹⁷ Zalai Közlöny, 1941. október 13.
- ¹⁸ Zalai Közlöny. 1942. január 14.
- ¹⁹ Zalai Közlöny, 1942. január 5.
- ²⁰ Zalai Közlöny, 1942. január 14.
- ²¹ Zalai Közlöny, 1942. március 14.
- ²² Országos Levéltár, 566. 16. csomó. A Nagykanizsa Városi Közlölet Szövetkezet 1942. üzletévi jelentése.
- ²³ Zalai Közlöny, 1942. november 30.
- ²⁴ Zalai Közlöny, 1942. november 30.
- ²⁵ Országos Levéltár, ONCSA iratok. 566. 16. csomó.
- ²⁶ A trianoni Magyarország területén 51 városban, 407 községben nem egészen 7500 lakás épült. Timon Kálmán: Fejezetek a magyar lakásépítés történetéből, ONCSA házépítési akció. Magyar építőipar, 1983. 7. szám 440. p. Zalában az első 20 házból álló telepet Balatonfüreden avatták fel 1941-ben. Zalai Közlöny 1941. szeptember 2.
- ²⁷ Zalai Közlöny, 1942. február 9.
- ²⁸ Nagykanizsa város képviselőtestületi jegyzőkönyvéből. Zala Megyei Levéltár, ONCSA iratok.
- ²⁹ Zalai Közlöny, 1942. február 17.
- ³⁰ Timon: 429–441. p.
- ³¹ Göcseji Múzeum adattára 1624–93. Gyűjtőnapló.
- ³² Országos Levéltár, ONCSA iratok. 566. 16. csomó
- ³³ Zala Megyei Levéltár, X. Egyesületek 217. Nagykanizsa Város Közlölet Szövetkezete
- ³⁴ Zala Megyei Levéltár, X. Egyesületek 217. Nagykanizsa Város Közlölet Szövetkezete
- ³⁵ Zala Megyei Levéltár, X. Egyesületek 217. Nagykanizsa Város Közlölet Szövetkezete
- ³⁶ Gyűjtőnapló, Göcseji Múzeum adattára, 1624–93.

Irodalom:

- Berey Katalin: Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap munkássága 1940–1944, Oktatásról és Társadalompolitikáról. (Tanulmányok), Budapest, 1982. 157–179. p.
- Csaba Rezső: Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap házépítő munkájáról. Nép és Családvédelem, 1941. december 4. 143–147. p.
- Csizmadia Andor: A szociális gondoskodás változásai Magyarországon, Budapest, 1977.
- Hollós István: Magyarország sokgyermekes családai. Nép és Családvédelem, 1943. 12. szám.
- Kovrig Béla: Magyar társadalompolitika, 1. kötet. Kolozsvár, 1944. 186–188. p.
- Nagy József: A földkérdés a II. világháború előtti és alatti években. Századok 127 (1993) 6–6. 651–675.
- Timon Kálmán: Fejezetek a magyar lakásépítés történetéből ONCSA házépítési akció. Magyar Építőipar 1983. 7. szám. 429–441. p.
- Tóth Kálmán: Építészemlékek és a népi építészet 1930–1950. Ethnographia, 1978. 3. 436–433. p.
- Dr. Víz András: Zala Vármegye szociális feszültsége (Különlönyomat a Szociális Szemle 1940. június 1-jei számából) 23 p.
- A Nép és Családvédelem című folyóirat 1941–1944 közötti számai. Szerk.: Steller Mária, Karvázy Tibor, Budapest.

1. kép: A Dózsa György út 101–103-as számú ikerháza.

2. kép: A Dózsa György út 101-es számú lakóháza átépítetlen külsővel, szívekkel díszített magyaros ablaktáblákkal.

3. kép: A Virág Benedek utca 8–10-es számú, modernizált ikerháza.

4. kép: A Nagyrác utca 78-as számú lakóháza, mögötte a kicsi ONCSA ház.

5–6. kép: Nagyrác utca 80. Az új lakóház mögött búvik meg az eredeti formájú ONCSA ház.